

KRITIKA

Gesztelyi Tamás

Debrecen és a Római Birodalom

I

Nem kell szakembernek lenni ahhoz — legalábbis Magyarországon —, hogy valaki tudja, Debrecen és környéke sohasem tartozott a Római Birodalomhoz. Azt azonban mégsem mondhatjuk, hogy semmi köze sincs hozzá. Más kérdés persze, hogy ezen ki mire gondol.

A nemzetközi óorkutatás egyik legbájosabb baklövése, hogy ide helyezte a Dunának azt a szakaszát, melyen Traianus a dákok elleni hadjárat végett hidat épített a Kr.u. 2. sz. elején. Az állítás nem akárkitől származik és nem akárhol jelent meg. A szerző R. Bianchi Bandinelli, a római művészet kutatásának egyik vezéregyénisége. A mű, melyben olvasható, az Ókori művészet lexikona (*Enciclopedia dell'arte antica*), ezen belül is az Apollodóros címszó. Ő volt az említett híd tervezője és felépítője. A kritikus részlet így hangzik: Il ponte sul Danubio costruito fra la prima campagna dacica di Traiano e la seconda. L'opera arditissima tecnica, della lunghezza di oltre chilometro, ha lasciato avanzi presso l'antica Dobretae, oggi Debrecen in Ungheria. (Vol. I. 477)

A kiváló szakember tévedése nehezen magyarázható meg, mert Traianus hadjárata az Al-Dunától indult el, és a Vaskapu alatt, a mai Turnu Severinnél építette meg a hidat, tehát a mai Románia területén. A címszó szerzője tehát jobban tudta, hogy Debrecen melyik országban van, mint azt, hogy az egykori híd maradványai hol találhatóak. A híd bal parti hídfőjének csonkja ma is látható, közvetlenül mellette a római tábor és település maradványai is, csakhogy ennek antik neve nem Dobretae, hanem Drobeta volt. Ezt a másikkal képest már csekélyke tévedést bizonyára a Debrecennel való azonosítás váltotta ki, így ugyanis a két név mássalhangzóit egészen összhangba kerültek egymással. Ez az összecsengés nyilván szerepet játszott a baklövés megszületésében.

Ennek megismétlődése néhány év múlva (1964) már könnyen magyarázható az előbbi átvételével. Megint csak rangos szerzőtől, W.H. Grosstól, a göttingeni, majd a hamburgi egyetem professzorától való az az Apollodóros szócikk, mely a *Der Kleine Pauly, Lexikon der Antike* I. kötetében jelent meg. A klasszikus óorktudomány legfontosabb nagylexikonának rövidített változatáról van szó, mely

még az előbb említett olasz *Enciclopedia*nál is szélesebb körben használt és szakmailag elismert. Ebben a következőt olvashatjuk: Apollodoros aus Damaskos, einer der berühmtesten Architekten und Ingenieure der Kaiserzeit. Unter Traian erbaute er 102–105 die grosse Donaubrücke bei Debrecen... (440. hasáb).

Itt már hiányzik mind a város antik neve, mind az ország, melynek területén fekszik, de Debrecen makacsul tartja magát, még hozzá a Duna partján. Mintha csak a Közép- és Al-Duna vidékének hatalmas és homályos világából világító toronyként emelkedne ki, hogy irányt mutasson tévelygő nyugati kollégáinknak.

Debrecen Római Birodalomba helyezésének az előbbinél megalapozottabb elképzelése is kialakult a múlt század elején. Ennek apropója egy római szarkofág előkerülése volt a város területén. A leletről Szücs Istvánnál (Szabad királyi Debreczen város történelme I. Debreczen 1872, 39) a következők olvashatók: „Debreczenben 1800-dik évben, a czegléd-utczai temetőben, egy régi római kő-koporsót találtak — mely onnan a ref. fő-iskolába bevitetvén, több ideig volt látható.” A részletes leírás után a következő magyarázatát adja idekerülésének: „Ha hogy ezen sírkő ... azon időbeli — a midőn Traján Dáciát elfoglalva ide új telepítvényt küldött, s a jelentékenyebb helyeket őrséggel látta el: ez esetben be van bizonyítva az, hogy Debreczen város már Krisztus sz. utáni 2-dik században nevezetes hely lehetett parti Dáciában.” Parti Dácia (Dacia Ripensis) alatt a szerző a Tiszáig terjedő területet érti, valójában ez az Al-Duna mentén volt.

Szücsnek a lelethez fűzött magyarázata nem volt teljesen abszurd. Dacia provincia nyugati határa még ma sincs pontosan tisztázva, nemhogy több mint 100 évvel ezelőtt. Ennek alapvetően az a magyarázata, hogy itt nem volt természetes határvonal, az egykori limes sáncainak és őrtornyainak nyomai pedig ma már igen nehezen ismerhetők fel. A határvonal megállapításában jelentkező bizonytalanság kirívó példája, hogy még ma is használatban vannak olyan térképek, melyeken Dacia nyugati határát a Tisza (*Tisia*) alkotja (*Orbis terrarum antiquus*. Gothae 1888, Reprint 1960). Ráadásul nemcsak nyugati kollégáink produkálnak ilyen kiadványokat, hanem a hazaiak is. A gimnáziumi Latin nyelvkönyv I. és III. kötetének végén a Római Birodalmat mutató térképen Dacia provincia területe a Tiszától a Dnyeszterig tart. Az I. kötet újabb kiadásában már nem a Tiszánál kezdődik, de még mindig a Dnyeszterig tart. Valójában keletről a Kárpátok ill. az Olt határolták.

Végül is örülhetnénk, ha egykoron Debrecen területén római város lett volna, mert akkor most mi is római romok után kutathatnánk a Nagytemplom és a Kossuth szobor környékén. Ehelyett be kell érünk azzal, hogy az íróasztal mellett ülve kicsit nyugatabbra húzzuk a határvonalat, hogy bekerüljünk Dáciába, ha már a Duna partján nem is lehetünk.

De térjünk vissza a szarkofághoz, legalábbis gondolatban, mert a valóságban már nem tehetjük meg. A város hovatarozásának egykori koronatanúja — ahogy ez már lenni szokott — eltűnt. Nem rejtélyes módon, hanem az 1802-es nagy tűzvész során, melynek akkor a szarkofág a legkisebb vesztesége volt, mert áldozatul esett a gótikus András templom és a Református Kollégium épülete is. Szerencsére azonban a részletes leírások mellett egy tollrajz is fennmaradt a nagybecsű

darabról, és ezek alapján egykori kollégánk, Balla Lajos tudományos alapossgal tisztázta a tévelygő szarkofág eredetét. Eszerint a szarkofág készítője, aki a Legio II Adiutrix veteránusa volt, Aquincumban állomásozott, és leszerelése után valószínűleg ott is telepedett le. Mivel Pannóniában a szarkofágos temetkezés csak a 2. sz. végén terjedt el, semmiképpen sem lehet Traianus-kori a kőkoporsó, Debrecenbe pedig minden bizonnyal Óbudáról hozták.

Bele kell tehát véglegesen törődnünk, hogy ez a terület sohasem képezte a Római Birodalom részét. De tegyük hozzá, hogy ez nem sokon múlt. Marcus Aurelius (161–180) életrajzában olvashatjuk (HA XXIV), hogy a császárnak szándékában állt Marcomannia és Sarmatia provinciák megszerzése, de ebben Avidius Cassius lázadása megakadályozta. Marcomannia a Felvidéket (Szlovákiát), míg Sarmatia a szarmaták és jazygok lakta Alföldet foglalta volna magába. Így ez a provincia töltötte volna ki a Pannónia és Dacia közti területet, tehát ehhez tartozott volna Debrecen és környéke is. Ez a terv a későbbiekben fel sem merült, sőt 100 év múlva (271) a rómaiak Daciát is kénytelenek voltak feladni, mert védelme túlságosan nagy terhet jelentett a hadseregnek.

Római szemmel nézve tehát városunk mindvégig a Barbaricumhoz tartozott, de a birodalom határainak közelsége révén (keletre kb. 100 km, nyugatra kb. 200 km légvonalban) a római kézműves ipar könnyebben szállítható termékei gyakran eljutottak ideig. Római edények (terrakották), érmék, gyűrűk, gemmák szinte mindenfelé kerültek elő az Alföldön. Néhány ilyen import vagy zsákmányolt darabot a Déri Múzeum gyűjteményében is találunk.

II

Debrecen és a Római Birodalom kapcsolatának másik fejezetét ez utóbbi tárgyi és szellemi örökségének a befogadása és ápolása jelentheti városunkban. Bár a környéken római régiségek gyűjtésére nem volt lehetőség, a XVIII. sz.-ban létrejött itt egy olyan magángyűjtemény, melyben igen nagy számban voltak római tárgyak. Ez pedig a Kazzay Sámuel, debreceni patikus gyűjteménye volt, aki 84 éves korában „vén és öreg Debreczeni Pliniusnak” nevezte magát. Komáromi származású volt, római tárgyait többnyire ott — nyilván az egykori Brigetio területéről — és a Dunántúl más területeiről szerezte be, tehát pannóniai eredetűek voltak. Gyűjteménye 2452 pénzérmét, 165 gemmát, 5 katonai diplomát, 23 bronzszobrocskát és még több további tárgyat is tartalmazott. Ezeket könyvtárával együtt élete végén, 1796-ban a Református Kollégium szerezte meg magának, és a Déri Múzeum létrejöttéig Debrecen legértékesebb régiséggyűjteményét alkották. A római éremtár ma is a legjelentősebb a városban, a római gemmagyűjtemény 5 kivételével a II. világháború során eltűnt.

A római régiségek másik jelentős együttesét 1920-ban adományozta Debrecennek Déri Frigyes általános kultúrtörténeti gyűjteményének részeként. Dérinek eredetileg semmi kapcsolata nem volt a várossal, Bécsben élt jómódú iparoskereskedőként, gyűjteményét jobbára az ottani műkereskedelemből vásárolta össze. Így sok pannóniai eredetű darab is volt benne, pl. egy kis Hercules márvány-

szobor Baracskáról, a 108 db-ból álló gemmagyűjtemény állítólag Brigetioból. Szinte minden művészeti ág képviselve van a római emlékek között: terrakották, kisbronzok, márványszobrok, üvegedények, és szinte a birodalom minden részéből, főleg keletről.

Ezeket a — végül is nem túl nagy — antik gyűjteményeken túl jelentősebbnek mondható az a szellemi teljesítmény, melyet a város az antik kultúra művelése terén nyújtott. Ez a folyamat a Református Kollégium tevékenységével indult el, és a XVIII. sz.-ban élte első virágkorát. A klasszikus kultúrának akkor olyan kiváló oktatói voltak, mint Maróthi György, Sinai Miklós, a XIX. sz. elején pedig Budai Ézsaiás. Ez a tevékenység 1914 után, a debreceni egyetem létrejöttével új, kedvezőbb keretek között folytatódhatott tovább. A bölcsészkaron ugyanis két Klasszika-filológiai Tanszék is működött, az egyik elsősorban a görög nyelv és kultúra, a másik pedig elsősorban a latin nyelv és kultúra oktatására és művelésére.

A klasszikus nyelvek és a hozzájuk kapcsolódó ismeretek persze Európa valamennyi egyetemén fontos szerepet játszottak, e téren tehát a debreceni az általános szokást követte, ill. folytatta az igen erős hazai hagyományokat, függetlenül attól, hogy az adott terület része volt-e egykor a Római Birodalomnak vagy sem. A debreceni egyetem esetében ez mégis úgy alakult, hogy mind a Klasszika-filológiai Tanszéken, mind az Ókortörténeti Tanszéken szinte folyamatosan jelen van a Pannónia-kutatás, és részben a Dacia-kutatás is, és így jelentősen hozzájárult az e provinciákkal kapcsolatos tudományos eredményekhez.

Az első ilyen személyiség Láng Nándor volt, akit 1914-ben bíztak meg az egyik Klasszika-filológiai Tanszék vezetésével. Klasszika-archeológiai stúdiumai mellett egyik legfontosabb kutatási területe a Iuppiter Dolichenus kultusz volt, ennek pannóniai emlékeit szakszerűen publikálta. Folyamatosan figyelemmel kísérte a dunántúli ásatásokat, és észrevételeit velük kapcsolatban rendszeresen megírta. 1932-ben vonult nyugdíjba.

Az egyetemnek ebben a korai időszakában, 1923–29 között, az ókortörténet professzora Alföldi András volt. Ő akkor még fiatal szakember volt, és kizárólag Pannónia-kutatással foglalkozott. Később, különösen emigrálás után, a római történelem egyik legrangosabb szakemberévé vált. Figyelme szinte minden pannóniai emlékanyagra kiterjedt régészettől az epigráfiáig, de leginkább a numizmatikára. Emellett foglalkozott a provincia általános történeti kérdéseivel is.

Láng N. és Alföldi A. tanítványaként került 1934-ben Dobó Árpád az egyetemre, és tanított itt 1949-ig. Kutatási területe Pannónia és Dacia közigazgatása, ill. a két provinciára vonatkozó feliratos anyag gyűjtése volt. Ennek ellenére azonban a Tanárképző Intézet tagjaként latin szövegolvasási órákat tartott. A 60-as években még volt módom látogatni témájából tartott speciálkollégiumait.

1940-től ismét neves szakember vette kézbe az ókortörténet oktatását, mégpedig (Járdányi)-Paulovics István, és végezte ezt haláláig, 1952-ig. Igazi érdeklődési területe azonban nem a történelem volt, hanem Pannónia régészeti emlékeinek kutatása–feltárása és feldolgozása, és az ezek kapcsán adódó történeti és művészettörténeti kérdések tisztázása. Az ő munkássága révén alakult ki az egyetemen a Savaria-kutatás hagyománya.

Járdányi mellett kezdte el debreceni pályafutását Kádár Zoltán 1948-ban, és itt is maradt egész nyugdíjba vonulásáig, 1976-ig. Általános művészettörténeti érdeklődése mellett a korakeresztény és a bizánci művészet volt igazi szakterülete. 1959-ig az Ókortörténeti, azt követően a Klasszika-filológiai Tanszéken dolgozott. Kandidátusi disszertációja Savaria szobrászati emlékeinek vallástörténeti értékelésével foglalkozott. Publikálta továbbá a Déri Múzeum hellenisztikus és római szobrászati emlékeit.

Kádár Zoltán tanítványaként került az egyetem Ókortörténeti Tanszékére Balla Lajos 1960-ban, és ott dolgozott haláláig, 1992-ig. Előbb Savaria és Pannónia vallás- és társadalomtörténeti kérdéseivel foglalkozott, majd a Dacia-kutatás került érdeklődése középpontjába. E területnek legjobb hazai szakembere lett, és számos hallgatót indított el a provinciakutatás útján. Nagyrészt neki köszönhető, hogy ez a kutatási terület ma is fontos helyet foglal el az egyetem tudományos és oktatói tevékenységében.

Debrecen tehát — annak ellenére, hogy területe sohasem volt a Római Birodalom része — az antik kultúra örökségét igen hamar magáévá tette, és a magyarországi római emlékek kutatásának is hosszú időn keresztül egyetlen vidéki műhelye volt, könyvtárai pedig még ma is a legjobb feltételeket biztosítják ehhez a munkához a főváros után. Emellett két tudományos folyóirat is megjelenik, melyek rendszeresen tartalmazznak a magyarországi római emlékekkel foglalkozó cikkeket, mégpedig a Déri Múzeum Évkönyve és az *Acta Classica Universitatis Debreceniensis*.